Gönderim Tarihi: 03.07.2019

Kabul Tarihi: 05.08.2019

FUAT SEZGİN'İN HOCASI HELLMUT RITTER¹

Fuat Sezgin's Teacher Hellmut Ritter

Ziya ŞEN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
ziyaseen@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5020-8948

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Hellmut Ritter 1892 yılında Almanya'da doğdu. Liseyi ve Üniversiteyi Almanya'da okudu. Theodor Nöldeke ve Carl Brockelmann gibi hocalardan Şarkiyat ve Doğu Dilleri dersleri aldı. Askerliğini İstanbul ve Bağdat'ta yaptı. Kütü'l-Amâre zaferinde bulundu. Hamburg Üniversitesinde Profesör oldu ve burada bir süre ders verdi. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Filolojileri bölümünde derslere girdi. İstanbul'da kütüphanelerde yazma eserler üzerinde çalıştı. Merkezi Almanya'da bulunan Uluslararası Doğu Araştırmaları Derneği'nin İstanbul şubasını açtı, Şarkiyat Enstitüsü'nü ve Uluslararası Şark Tedkikleri Cemiyetini kurdu. Karagöz metinlerini neşretti. Oriens dergisini çıkardı. Çağdaş Doğu Dilleri ve Bilimi Araştırmalarını Türkiye'de ilk başlatan kişi olan Ritter 1949-1955 yılları arasında Almanya'da farklı üniversitelerde dersler verdi. 1956-1969 yılları arasında Türkiye'de farklı kütüphanelerde yazma eserler üzerinde araştırmalar yaptı. 1971 yılında Almanya'da vefat etti.

Anahtar Kelimeler: Hellmut Ritter, Fuat Sezgin, Oryantalizm, Yazma Eserler, Karagöz Oyunları.

Abstract

Hellmut Ritter was born in 1892 in Germany. He attended high school and university in Germany. He studied Oriental and Oriental languages with some tutors, including Theodor Nöldeke and Carl Brockelmann. He did his military service in Istanbul and Baghdad. He was found in the Kütü'l-Ammâre victory. He became a Professor at the University of Hamburg, where he taught for a while. Later, he attended classes in Arabic and Persian Philology in Istanbul University, Faculty of Letters. He worked on writing works in libraries in Istanbul. He opened the Istanbul branch of the International Association for East Studies in Germany, founded the Oriental Institute and the International Oriental Studies Association. He published Karagöz's texts. He published Oriens. Eastern Languages and Studies of Contemporary Sciences is the first person who started in Turkey. Between 1949 and 1955 he taught at different universities in Germany.

¹ Bu çalışma "Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir."

Between the years 1956-1969 he conducted research on manuscripts in different libraries in Turkey. He passed away in 1971 in Germany.

Keywords: Hellmut Ritter, Fuat Sezgin, Orientalism, Writing Works, Karagöz Plays.

1. PROF. DR. HELLMUT RITTER'İN HAYATI

Almanya'nın Hessisch Lichtenau şehrinde 27 Şubat 1892 yılında doğdu. 1910 yılında liseyi Almanya'nın Hessen eyaletine bağlı bir şehir olan Kassel'de bitirdikten sonra merkezi Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaletinde bulunan ve 1502'de kurulan Halle-Wittenberg Martin Luther Üniversitesi'ne girdi ve burada öğrenim gördü.

Ritter'in Halle Üniversitesi'ndeki en önemli hocaları Carl Brockelmann (ö. 1957) ile Paul Kahle'dir. Ritter, okulun yarısında, Halle Üniversitesi'nden ayrılıp, Fransa'nın Alsace bölgesinde Strazburg şehrinde bulunan Strazburg Üniversitesi'ne gitti. Strazburg Üniversitesi'ndeki en önemli hocaları ise Enno Littmann, Theodor Nöldeke, Landauer ve Frank'tır. Bu hocalardan Şarkiyat ve Doğu Dilleri okudu, aynı zamanda teoloji ve klasik filoloji dersleri aldı. Öğrenciliği sırasında Türkçe, Arapça, Farsça, İbranice ve Süryanice ile bütün Sami Dillerini öğrendi ayrıca İslam dininin kültürünü ve tarihini tahsil etti. I. Dünya savaşının başında üniversite öğrenimini bitirdi.

1914 yılında Hamburg Üniversitesi Doğu Kültürü ve Tarihi Bölümü'nde ünlü Carl H. Becker'in yanında asistan olarak göreve başladı ve Arap Ticaret Bilimi alanında Arapça bir eser üzerinde hazırladığı “*Ein Arabisches Handbuch der Handelswissenschaft*” adlı teziyle (Ritter, 1916, s. 1-91) Bonn Üniversitesi'nde doktorasını verdi.

1914 yılında askerlik görevi için İstanbul'a geldi. 1914-1918 I. Dünya Savaşı yıllarında Alman ordusu içerisinde askerliğini İstanbul ve Bağdat'ta mütercim olarak yaptı ve bu sayede Türkçe ve Arapça pratiğini de geliştirdi (Schimmel, 1978, s. 277). 1917 yılında Colmarvon der Goltz Paşa'nın yanında Irak cephesine gönderildi. Ardından Filistin cephesi komutanı general von Falkenheim'in maiyetine verildi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun çetin şartlar ve kıt kaynaklar içerisinde Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı galip geldiği eşsiz bir zafer olan Kütü'l-Amâre zaferinde bulundu. (Fedai, 2016 s. 59) Askerliği esnasında folklor araştırmaları yapıp notlar topladı ve 1916 yılında doktora tezini neşretti. Savaşın ardından memleketi Almanya'ya geri döndü ve yaptığı çalışmalar ile Türkçe ve Arapçasını çok kuvvetlendirmesi sayesinde 1919 yılında 27 yaşında Hamburg Üniversitesi Doğu/Şark Dilleri

Kürsüsüne/Bölümüne profesör olarak tayin edildi. Genç yaşında bir kürsü elde etmiş olan meşhur filozof F. Nietzsche'den sonra bu yaşta bir Alman Üniversitesinde profesör olan yegâne ilim adamı oldu. 1919-1925 yılları arasında Hamburg Üniversitesinde dersler verdi.

1924 yılında Hannover'de fantastik bir oyun olan *Kanlı Kavak*, XVII. yüzyıla ait *Kanlı Nigâr* ve diğer bir Karagöz oyunu olan *Sahte Gelin* oyunlarını transkripsiyonlu Türkçe metinleri ve Almancaya tercümeleri ile birlikte bastırdı. Ayrıca meslek hayatının ilk yıllarında en önemli çalışması olan Karagöz oyunu şahıslarını renkli tablosu ile birlikte güzel bir şekilde bastırdı. 1926 yılında üniversitedeki öğretim üyeliği görevinden alınan Ritter, İran edebiyatı ve tasavvufuna dair Hamburg'da başlattığı çalışmalarına devam etmek için 1927 yılında Alman Doğubilim Araştırmaları Yardım Derneği'nin bursuyla İstanbul'a gönderildi.

1933 yılında Türkiye'deki Üniversitelerin reform ve ıslahından sonra, 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Filolojileri bölümünde okutman oldu. 1938 yılında bu bölüme profesör olarak tayin edildi, Arap ve Fars edebiyatı dersleri verdi. 1936-1948 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojilerinde profesör olarak çalıştı.

İstanbul'da kütüphanelerde yazma eserler üzerinde çalışırken bunlar hakkında Batı'da yeterli kaynağın olmadığını fark etti ve birçok Alman bilim adamına bu eserlerle ilgili katalogların hazırlanması gerektiğini belirten bir rapor gönderdi. Bu rapor üzerine II. Dünya Savaşı'ndan sonra doğu araştırmalarını geliştirmek amacıyla Uluslararası Doğu Araştırmaları Derneği(Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti)'nin İstanbul'da bir şubesinin açılmasına karar verildi ve Ritter, idare heyeti üyesi olduktan sonra ilk müdürlüğüne getirildi (Ertek, 1989, II, 522-524; Brill 1948, 1). Kurulan bu şubenin görevi “*Bibliotheca Islamica*” serisi adı altında kendisinin M. Fuad Köprülü, İsmail Saib Sencer, M. Şerefeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge gibi Türk bilim adamlarıyla birlikte hazırladığı bir dizi Arapça, Farsça ve Türkçe metni neşretmek, İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma eserler hakkında Alman bilim adamlarını bilgilendirmek, bu eserlerin fotoğraflarını onlara göndermek ve genç şarkiyatçılara danışmanlık yapmaktı. Ritter, tüm mesaisini burada tespit ettiği kıymetli eserleri, seri makaleler halinde ilim alemine tanıtmak ve önemli metinleri bastırmak üzerinde yoğunlaştırdı. Neticede Ritter'in başkanlığında yürütülen bu çalışmalarla yirmi dört adet Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eser edisyon kritik yapılmak suretiyle neşredildi. Bu bağlamda Prof. Halil İnalcık, Ritter'in Türkiye'deki bilimsel çalışmalara en önemli katkısını edisyon-kritik

yöntemini getirmiş olması olarak belirtir. Ona göre hermenötik yöntemin gelişiminde, modern Şarkiyat ve Türkiyat araştırmalarında Batılı yöntemlerin girişinde o ve yetiştirdiği öğrencilerin rolü büyüktür (İnalcık, 2002, s. 21).

Bir müzisyen (Stauth, 2011, s. 408) ve aynı zamanda İran tarihi uzmanı olan Ritter, İstanbul Üniversitesi'nin kütüphanesi içinde ayrılan bir dairede Üniversite kütüphanesinin zengin yazma koleksiyonlarından yararlanarak *Şarkiyat Enstitüsü*'nü kurdurdu. Burada öğrencilerine modern filoloji usulleri ile beraber, Avrupa ilminin şarkiyat sahasında ulaşmış olduğu sonuçları öğretti.

1939-1945 yıllarındaki İkinci Dünya Savaşı'nın tesirlerine rağmen, onun İstanbul Üniversitesindeki çalışmaları ülkemiz için son derecede faydalı olmuştur. Ülkemizde gerçek manada tenkitli metin neşri usulünün yerleşmesi ve bu usullere göre hazırlanmış olan metinlerin neşri, onun derslerinden sonra başlamıştır. Bu anlamda ülke olarak ona bir vefa borcu olduğumuzu asla unutmamalıyız. Sağlam bir akademik kültürünün yerleşmesinde kütüphanenin önemini bilen ve girişimlerinin Türkiye'de üniversite kütüphaneciliğinin gelişmesinde etkisi oldukça büyük olan Ritter, öğrenci ve asistanları ile birlikte, başta Bursa olmak üzere, diğer Anadolu kütüphanelerinde de araştırmalar yaptı. O, bunun neticelerini Oriens'e yazdığı bir makalesinde neşretti. O, ayrıca Karagöz metnlerinin tespit ve neşrini de yaptı (Turan, 2013, s. 63).

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, doğu araştırmaları ciddi şekilde sarsıntıya uğramıştı. Bu sarsıntıyı bertaraf etmek için M. Fuad Köprülü (ö. 1966), Adnan Adıvar (ö. 1955), Reşit Rahmeti Arat (ö. 1964), Ahmet Ateş (ö. 1966), John Kingsley Birge (ö. 1952), W. C. Edvars ve L. Thomas gibi kendisi gibi düşünen farklı milletlere mensup ilim adamları ile birlikte, 1947 yılında merkezi İstanbul'da olan Uluslararası Şark Tedkikleri Cemiyeti'ni kurdu ve bir süre buranın başkanlığını sürdürdü (Brill, 1951, s. 10-14).

Dünya şarkiyatçılarının piri sayılan Prof. Dr. Hellmut Ritter, hayatının büyük bir kısmını ilmi araştırma ve çalışmalarla "*Şarkiyat Enstitüsü*"nde geçirdi, modern anlamda filoloji tetkik ve usullerinin tanınmasında ve tatbik edilmesinde Türkiye'de çok değerli hizmetlerde bulundu. Türkçe, Arapça ve Farsça eserler üzerinde yaptığı çalışmalarla dikkat çeken Ritter aynı zamanda çağdaş Doğu Dilleri ve Bilimi Araştırmalarını Türkiye'de ilk başlatan kişidir (Ateş, 1964, s. 1-2; Heyet, 1990, XVIII, 418).

Prof. Dr. Hellmut Ritter 1948-1958 yılları arasında Uluslararası Doğu Araştırmaları Derneği'nin yayın organı olan ve ilk sayısı 1948 yılında Leiden'de yayımlanan *Oriens* dergisini yönetti. Bu derginin amacı doğu araştırmalarına hizmet etmek, önemli doğu ve batı dillerinde araştırmalar yayımlamak, doğu ve batı ilim adamları arasında ciddi ve fiili bir işbirliği kurmaktır. Derginin ilk on cildinin bütün zahmetlerini Ritter yalnız başına üzerine aldı. Bu derginin XV. cildi 1962 yılında neşredildi (Ateş, 1964, s. 3). Ayrıca yine bu derneğin yardımıyla İstanbul'da Bibliotheca Islamica adlı bir yayın dizisi yayımlandı.

1949'da Almanya'ya dönüp emekli olduğu 1955 yılına kadar Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi ile Frankfurt am Main Üniversitesi'nde Doğu dilleri Profesörlüğü yaptı. Ancak Uluslararası Oryantalist akademiye bağlı olan Ritter, döndükten sonra Almanya'daki savaş sonrası akademi sahnesine yeniden tam anlamıyla giremedi (Stauth, 2011, s. 407; Murad, 2004, s. 410). Emekliliğinden sonra 1956 yılında İstanbul'a geldi. Unesco tarafından Prof. Dr. W. Duda ve Prof. Dr. Ahmet Ateş ile birlikte, İstanbul'da Ayasofya, Fatih, Esad Efendi, Nuru Osmaniye Kütüphaneleri ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Farsça yazmalar kataloğunu ayrıca Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki İran şairlerine ait yazmaların kataloğunu hazırlamakla görevlendirildi. Bu görevini, aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojileri bölümlerinde 1956-1969 yıllarında dersler vererek tamamladı. Bu arada Süryanice konuşan vatandaşlarımızdan ve Süryani dili ile ses alma makinelerinden istifade ederek metinler tespit etti, bunları Almancaya çevirdi ve bu dilin gramerini yazmaya başladı. 1969 yılında tekrar Almanya'ya dönen Prof. Dr. Hellmut Ritter 19 Mayıs 1971'de vefat etti (Ateş, 1964, s. 4; Taşcı, 2008, XXXV, 134; Lier, 1998, s. 363).

Aktif olarak otuzlu ve kırklı yıllardaki Alman siyasi yaşamının kargaşasından uzak durduğu için Almanya'daki oryantalizm çalışmalarında büyük, kalıcı ve iyi olan her şeyin en büyük temsilcisi haline gelen Ritter, Hessen'deki eski bir Protestan din adamları ailesine mensuptu. Babası da seçkin bir ülke papazıydı (Walzer, 1974, 1-2). Ritter'in babası aynı zamanda bir bakandı, Ritter'in kardeşi rahipti ve abisi de ünlü bir tarihçi idi (Stauth, 2011, s. 413; Ess, 2013, s. 257).

O, yaşamı süresince, mevcut bilgileri toplayıp onların bir terkiibini yapmak istememiş, daha ziyade ilmi bilgileri yeni malzemeler ile zenginleştirmeye çalışmıştır. Araştırma yapılması gereken en uygun sahalari bulmakta daima isabetli hareket etmiştir. Mesela onun neşretmiş olduğu Karagöz oyunları memleketimizdeki sosyal değişmelerle birlikte kaybolan

halk sanatının en değerli hazinesidir. İstanbul kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar neticesinde yazdığı makaleler ve neşrettiği metinler ilim bakımından son derecede önemli bir kazanç olmuştur.

Özetle onun eserleri, ilme kazandırdığı yeni ve orijinal malzemeler ile temayüz etmekte; dikkat, titizlik, usul ve tatbik bakımından her noktada aynı mükemmelliği göstermektedir. Kullandığı kaynaklar da ilk el kaynaklar olup güvenilirlerdir. O, tenkitli metinlerin neşrinde şarkiyatçıların esaslarından ve klasik filolojide ulaşılan neticelerden faydalandığı için, bunlar üzerinden çok uzun bir zaman dilimi geçmiş olsa bile en iyi neşirler olarak her zaman değerlerini muhafaza edecektir (Ateş, 1964, s. 5).

2. SEZGİN'İN RITTER'DEN ETKİLENMESİ, DİL ÖĞRENMESİ VE TEZLERİ

Prof. Dr. Fuat Sezgin, ilk planına göre matematik okuyup mühendis olmak için 1943 yılında İstanbul'a geldi. Bir akrabasının tavsiyesi üzerine, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde İslami bilimler ve oryantalizm alanında meşhur Alman şarkiyatçı/oryantalist Prof. Dr. Hellmut Ritter tarafından verilen bir seminere katılan Sezgin, ilk planını kökten değiştirdi. Ritter'in anlattıklarının etkisi altında kalan Sezgin, ertesi gün derslere kayıt olmak üzere söz konusu Enstitü'ye gitti. Ne kayıt için son günün geçmesi, ne de Ritter'in alanının çok zor olduğuna yönelik uyarımları, Sezgin'i kesin kararından vazgeçiremedi. Böylece o, Ritter'in öğrencisi oldu ve hocasının tavsiyesi üzerine İslam Bilimleri Tarihine yöneldi.

İlkokulda öğrendiği bu bilgiler ile üniversitedeki Alman bilim adamının verdiği bilgiler, Sezgin'i ilimler tarihini ve dolayısıyla İslam Bilimler Tarihi'ni araştırmaya yönlendirdi (Ekici, 2013, s. 393).

1943 yılında Almanlar, Bulgaristan'a kadar girmişlerdi. Bunun üzerine Türk hükümeti üniversiteleri ve mektepleri tatil etmişti. Ritter öğrencilerine özellikle de Sezgin'e 6 ay sürecektir olan bu uzun arayışı iyi değerlendirmelerini ve Arapça öğrenmelerini tavsiye etti. Bu sözden çok etkilenen Sezgin, kendisini 6 ay Arapça öğrenmeye verdi. O sırada babasından kalan Taberî'nin 30 ciltlik Arapça tefsirini Türkçe tefsirlerle karşılaştırarak okumayı düşündü ve zor bir dille yazılan tefsiri anlayabilmek için 6 ay boyunca her gün 17 saat çalıştı. Erken kalkıp gece de geç yatıyor, evden hemen hemen hiç çıkmıyordu ve altı ayın sonunda tefsiri bitirdi. Başlangıçta hemen hemen hiç anlayamadığı bu tefsiri, gazete okur gibi çok rahatlıkla okuyacak hale geldi. Sonbaharda okullar açılınca hocası Ritter'e gitti. İlk dersin seminerinde, bazı Alman alimler ve Profesörler de vardı.

Hocası, Sezgin'in önüne okuması için Gazalî'nin "*İhyâu Ulûmi'd-Dîn*" adlı eserini koyduğunda, öğrencisinin bunu kolayca okuyabilmesine çok sevindi, memnun oldu ve onu taltif etti. Sezgin için o an, hayatının en önemli anlarından biriydi (Turan, 2018, s. 15-16).

Hocası, dil öğrenmede büyük yeteneğe sahip olan Sezgin'in beş dile aynı anda başlayarak her yıl yeni bir dil öğrenmesini önerdi. O, uluslararası bir toplantı esnasında "*Hocam Hellmut Ritter, bana her yıl bir dil öğrenceksiniz dediğinde, orada hazır bulunan Katar Kraliçesi Şeyha Mouza, hayretler içerisinde kalmıştı*" der (Turan, 2018, s. 10). Bugün Süryanice, İbranice, Arapça, Farsça ve Latince gibi araştırdığı bilim dalındaki eserleri orijinallerinden okuyabilen Sezgin, övünmek olur diye bu konudan söz etmese de, yakınları onun 27 dil bildiğini söylerler.

1947 yılında *Bedî'* ilminin tekâmülü konusundaki tezini bitirdi. Daha sonra, Ritter'in danışmanlığıyla sahanın ilk teliflerinden sayılan, ilk dönem filolojik tefsirlerin en değerli örneğini teşkil eden ve türünün günümüze ulaşan en eski örneği olan Basra dil okulunun önemli bir temsilcisi Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824)'nın "*Mecâzu'l-Kur'an*"ındaki filolojik tefsirini konu alan bir tez hazırladı. Eserin 5 farklı yazma nüshası üzerinden tahkikli neşrini gerçekleştirdi. Bu eser geniş bir inceleme kısmı ve çeşitli indekslerle birlikte iki cilt halinde 1954-1962 yılları arasında Kahire'de yayımlandı.

1954 yılında İstanbul'da düzenlenen *Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi*'ne Mısır'ı temsilen katılan Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Profesörü Emîn el-Hülî (1895-1966), Kahire'de neşredilen *Mecâzu'l-Kur'an*'a 1954'de yazdığı takdimde titizliğinden dolayı Fuat Sezgin'i methiyelerle övmüş ve onun yetenek ve başarısına vurgu yaparak şöyle demiştir: "Dr. Sezgin'in *Mecâzu'l-Kur'an*'daki uzun sabrı ve titizliği ona el-Buhârî'nin kaynaklarını incelemesinde de yardım etmiş olmalıdır ki biraz bilgi edindiğim bu araştırmasının, ilim meydanını doldurmaya istekli gençlerin ciddiyetlerine güzel bir örnek olması için Arapça yayınlanmasını da dilerim." (Ma'mer b. Müsennâ, 1954, s. 5-7). Fuat Sezgin'in Ankara döneminde yoğunlaştığı bu çalışma ilk kez Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XIII no'lu yayını olarak 1956'da İstanbul'da neşredilmiştir (Dere, 2018, s. 236).

Sezgin, doktora tezi için araştırmalarını sürdürdüğü esnada Buhârî'nin hadis kitabından bazı yerlerin "*Mecâzu'l-Kur'an*"dan alındığını fark etti. Buhârî'nin yazılı kaynakları kullanmış olması, daha önce bazı akademisyenlerin ve muhaddislerin Buhârî ile ilgili olarak onun sadece sözlü

geleneğe dayandığına dair tezlerinin yanlış olduğunun bir deliliydi. Sezgin “*Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*” adındaki doçentlik takdim tezini 1956 yılında İstanbul Edebiyat Fak. İslam Araştırmaları Enstitüsü’nde verdi (Negiz, 2018, s. 9, 12, 115). Genelde bilinenin aksine bu çalışma hocanın doktora değil, doçentlik çalışmasıdır. Sezgin’in bilim tarihindeki başarılarla dolu kariyerinin yanı sıra, genelde İslâm Bilim Tarihi, özelde hadis ilmine dair Buhârî konusundaki bu tespiti, ona alan açan önemli hususlardan biri olmuştur. Neticede bu eser, Batı’da ve Doğu’da en çok atıf yapılan Türkçe çalışmalardan biri haline gelmiştir (Negiz, 2018, s. 80).

3. SEZGİN’İN RİTTER’İN TEŞVİKİ İLE GAS’I HAZIRLAMASI

Prof. Dr. Fuat Sezgin’in araştırmalarının temelinde, Prof. Dr. Hellmut Ritter’in de bir süre ders aldığı hocası Carl Brockelmann’ın beş ciltlik GAL (*Geschichte der Arabischen Litteratur: Arapça Literatur Tarihi*) adlı eseri bulunuyordu. Brockelmann’ın bu eserini geliştirmekle görevlendirilen ve farklı ülkelerden seçilen 10’dan fazla akademisyenden oluşan bir komite, Sezgin’in henüz I. cildini hazırladığı GAS (*Geschichte des Arabischen Schrifttums*)’ı takdir etti ve Brockelmann’ın eserini geliştirme veya Zeyl hazırlama işini Sezgin’e bırakmaya karar vererek 1967 yılında kendisini lağv etti. Aynı yıl Sezgin, hocası Ritter’e uzman gözüyle değerlendirmesi için I. cildin bir kopyasını gönderdiği zaman, tecrübeli şarkiyatçı, böyle bir çalışmayı daha önce kimsenin yapamadığını ve bundan sonra da asla yapamayacağını ifade ederek Sezgin’i kutladı (Negiz, 2018, s. 9, 10).

Sezgin, bundan sonra hocası Ritter’in de desteğiyle GAS’ı tek başına hazırlamaya başladı. Ritter’in bu teşviki, Sezgin için halihazırda 17 cilde ulaşan bu ölümsüz eseri tamamlama yolunda önemli bir motivasyon olmuş, 65 yılda 60 ülke gezmiş ve günde 17 saat çalışmakla yaklaşık 400 bin yazmayı yerinde inceleyerek bu eseri oluşturmuştur. Böylelikle Sezgin, çalışmaları arasında en çok dikkat çeken eseri olan GAS’ı arkasında bırakmakla büyük bir ilmî miras bırakmış oldu. Bu eser, *Târîhu’t-Türâsi’l-Arabî* adıyla Arapça’ya tercüme edildiği gibi çeşitli dünya dillerine de çevrilmiştir, ama maalesef Türkçe’ye tercüme edilmeye yeni başlanmıştır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar sahasında yazılan en kapsamlı eser olan GAS, İslam’ın ilk dönemine ait dini ve tarihi birikimi, edebiyattan, coğrafya ve haritacılığa kadar bütün ana ve yan bilim dallarının külliyatını anlatır (Negiz, 2018, s. 79-80, 114).

Sezgin, bu eseri ile kendisini, İslâm Bilim Tarihi alanında dünyaya

kabul ettirdi. Arap-İslâm âleminde, Yüksek Lisans ve Doktora derslerinde kaynak eser olarak okutulan bu çalışma, Müslüman bilim adamlarına bir özgüven vermeye de başlamıştır (Karakaş, 2018, s. 115).

4. HOCA-ÖĞRENCİ İLİŞKİSİ

Türkiye bir dönem Alman hükümetinin ırkçı tutumuyla Alman Üniversitelerinden savrulan değerli hocaların sığınağı haline gelmişti. Alman Nazi zulmünden kaçan birçok hocanın Türkiye'ye gelmesi sayesinde o dönemde Türkiye Alman beyin göçünden istifade eden en önemli ülke haline geldi. İşte o sıralarda Türkiye'ye gelenlerden biri de Prof. Dr. Hellmut Ritter'dir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nde İslâmî bilimler ve oryantalizm alanında öncü bir yere sahip olan Ritter, Sezgin'e dersler veren değerli ilim adamları arasında yer aldı (Sezgin, 2010. s. 4).

Prof. Dr. Salih Tuğ'un ifadelerine göre Ritter, Cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı devrinde de Türkiye'ye gelmiş, kendisini iyi yetiştirmiş şarkiyatçı bir ilim adamıdır. O, daha çok İslam öncesi Arap edebiyatı üzerinde çalışıyordu. Fuat Sezgin, Arap-Fars Filolojisi'nde okurken, Arapçası kuvvetli olduğu için derslerinde çok başarılıymış. O, hocası Ritter'i ideal bir kimse olarak görüyor ve bu ideal hocanın fikirlerinin tesiri altında, İlimler Tarihi alanına kaymayı arzu ediyordu. Elimizde o zamanlar, İlimler Tarihi'nden bir miktar bahseden, ancak katalog çerçevesinde kalabilmiş olan Carl Brockelmann'ın, GAL adlı kitabı vardı. Ancak Fuat Sezgin, bunu yetersiz görüyordu (Taşpınar, 2018).

Sultan II. Abülhamid'in hazırlattığı, Süleymaniye Kütüphanesi Kataloğu vardı. O zaman Carl Brockelmann, bu kataloğa da bakmış, Kahire'deki bir kütüphanenin katalogları üzerinde Almanya'da çalışmış, bir nevi katalogları derlemiş ve toplu bir kitap yapmıştı.

Sezgin, bunu bir adım ileri götürdü. Brockelmann'ın listelediği kitapları bizzat gördü ve içine girip muhtevası hakkında bilgi verdi. Sezgin, sadece ibadât ile ilgili dini eserleri değil, muamelât gibi İlimler Tarihi'ni ilgilendiren eserleri de incelemişti. Talebesi olan Nihat Çetin'e göre, gizli bir Müslüman olan Ritter, İlimler Tarihi'ne dair bu çalışmayı yapması için Sezgin'e telkinde bulunmuştu (Negiz, 2018, s. 16, 114).

Sezgin, Ritter'in çalışma disiplininin çok etkilenmişti. Daha ilk karşılaştığında Ritter'in saydığı büyük İslam âlimlerinden bazılarını o daha önce hiç duymamıştı. Kendisi ile çalışmaya başladığında Ritter günde kaç saat çalıştığını sordu. Fuat hocanın *"13-14 saat çalışıyorum"* yanıtı üzerine

Ritter “*Bu tempoyla bilgin olamazsın. Eğer bilgin olmak istiyorsan ona birkaç saat daha eklemen lazım. Benim hocam Carl Brockkelmann günde 24 saat çalışırdı. Gün daha uzun olsaydı, daha çok çalışırdı*”, dedi. O söz Sezgin’e öylesine tesir etmişti ki o 70 yaşına kadar bu tempoyla çalışmaya devam etti (Turan, 2018, s. 55). Hoca iyice yaşlanıncaya kadar günlük çalışma saatini 17-18 saatten aşağı düşürmedi. Dolayısı ile Fuat hocanın kişiliği ile ilgili ilk söylenecek şey, yorulmak ve durmak bilmeyen çalışkanlığıdır (Negiz, 2018, s. 87, 133).

Prof. Dr. Özcan Hıdır’ın beyanına göre Sezgin’in başarısının sırlarından biri kariyerinin başında Hellmut Ritter ve Muhammed Hamidullah gibi hocalarla tanışıklığıdır. Bu bize, ilmin aslında sadece kitaplardan alınan ve sözlü olarak aktarılan bilgiyi değil, belki de daha önemlisi, eskilerin deyişiyle, klasik kitaplarda “*sohbet-i üstâz*” diye nitelenen, hal, tarz, tutumlar, müşahede ve müşâfeheyi de içine aldığını gösterir (Negiz, 2018, s. 81). Sezgin’in başarısının diğer bir sırrı da küçük yaşlarda iken babası Doğubayazıt eski müftüsü Mirza Mehmet Efendi’den kazandığı gramer-filoloji bilgisi ve yine hocası Ritter’in kazandırdığı dil öğrenme aşkıdır (Negiz, 2018, s. 82).

Ritter ile tanışması, Sezgin’in hayatında dönüm noktası olmuştur. Çünkü Sezgin’in Ritter ile çalışması bir taraftan onun Batı’daki oryantalist çalışmalardan yakından haberdar olmasını sağlarken diğer taraftan yazma eserlere vukûfiyetini, çalışma titizliğini ve disiplinini edinmesini beraberinde getirmiştir. Günümüz lisansüstü şartları açısından bakıldığında Ritter ve Sezgin arasındaki danışman-öğrenci ilişkisinin;

- a. Ne istediğini bilen doğru öğrenci.
- b. Çalışkan ve alanında uzman doğru danışman. Mesela Josef van Ess, “*Die Doktorar-beit. Erinnerungen aus der Steinzeit der Orientalistik*” isimli makalesinde Ritter’in ilmi titizliğini, ilerleyen yaşında bile günlük yoğun çalışmakta olduğunu hayranlıkla ele alır (Ess, 2011, s. 279-326).
- c. Fedakârlığa, istişareye ve uygulamaya dayanan doğru çalışma metodu gibi üç etkenin bir araya geldiğinde verimli sonuçlar elde edilebileceğinin güzel bir örneği olduğu söylenebilir (Negiz, 2018, s. 117-118).

5. SEZGİN’İN GÖZÜNDE RITTER

Ritter, şark hakkında aşağılayıcı veya olumsuz düşüncelere sahip biri değildi (Stauth, 2011, s. 419). Sezgin’e göre Avrupalı oryantalistlerin belki de en büyüğü Hellmut Ritter’dir. Çünkü o, Sezgin’i çok etkilemiştir. Sezgin, onun bu etkisini, kelimelerle dile getiremeyeceğini anlatmaktadır. Bir

söyleşide Sezgin'e "*bilim tarihi çalışmalarınıza başladığınızda Türkiye'de nasıl bir ortam vardı? Sizi yönlendiren hocalar kimlerdi?*" diye sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: "*Hocalar mı dediniz? O kadar çok hoca var mıydı Türkiye'de?*" Söyleşiyi yapan kişi araya giriyor; "*kimler var idiyse...*" Sezgin devam ediyor: "*Bir hoca vardı, hem de büyük bir hoca. O da kâfi idi. Alman asıllı Hellmut Ritter.*" (Tank, 2018). Bu nedenle o, Ritter'in teşviki ile Arapça ve İslam Bilim Tarihi ile ilgili çalışmalarını geliştirmiştir (Turan, 2018, s. 15). 33 dil bilen hocası, Sezgin için örnek bir bilim adamı idi.

Sezgin, Ritter'in ilmi derinliğini, çalışma azim ve temposunu, kendisine yaptığı ilmi rehberliği yeri geldikçe anmaktan çekinmezdi; Frankfurt'daki kitaplarla dolu çalışma odasının bir köşe duvarında Ritter'in vesikalıktan büyütülmüş bir fotoğraf çerçevesi asılı dururdu (Dere, 2018, s. 42). Sezgin, hocası Ritter'i, sert mizaçlı ve geçinilmesi zor bir insan olarak tanıtmaktadır. Onun bildirdiğine göre talebeler, Ritter hocanın disiplinine katlanamıyorlar ve çoğu zaman bırakıp gidiyorlardı. Fakat hocasının bu huylarını kabullenen Sezgin'in sabrı, kendisi için bir avantaja dönüşmüş ve hocasına daha fazla yaklaşmayı sağlayıp ondan istifade etmiştir.

Sezgin, her oryantalistin önyargılı olmadığını, bazılarının doğuya ve özellikle İslâmi ilimlere olumlu baktıklarını dile getirmektedir. O, birçok oryantalisti kendisinin hocası olarak kabul etmekte, oryantalizmin etkisinde kalmadan, son derece samimi bir İslam âlimi olarak onlardan pek çok şeyi öğrendiğini haber vermekte ve birçok oryantalist hocadan faydalandığını bildirmektedir. Onun etkilendiği ve faydalandığı ilim adamlarından bazıları şunlardır: Ritter (ö. 1971), Matthias Schramm (ö. 2007), George Sarton (ö. 1956), Willy Hartner (ö. 1981) ve Franz Rosenthal (ö. 2003) (Karakaş, 2018, s. 102-104).

Arap diline karşı özel bir ilgi ve hayranlık duyan Ritter, bir defasında "Arapça öyle bir dil ki, kırk küsur yıldır bu dille ilgileniyorum. Boş bulunduğumda, arada bir beni arkamdan hançerlediğini hissediyorum. Cahiliye devri Arapçası ayrı bir sahadır. İslami devir Arapçası ayrı bir sahadır. Büyük bir dildir Arapça..." demiştir.

Onun bu konuya olan ilgisinin yalnızca alanın uzmanı bir ismin ilgisi olarak görülmesi yanıltıcıdır. Şarkiyat sahasıyla duygusal boyutta bir bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Arapça hakkında yazdığı bir makaleye "Arabische Schrift, die Königen der Schriften" (Yazıların Kraliçesi Arapça) başlığını koyması bu duruma işaret olsa gerek (Turan, 2013, s. 64; Hamidullah, 2007, s. 20).

6. RITTER, İSLAM BİLİMLERİ VE YAZMA ESERLER

Ritter'in sarsıcı iddiası, “*Bilimlerin temeli, İslam bilimleridir.*” şeklindeki teziydi. Sezgin'i de bilim tarihine âşık eden süreç, hocası Ritter'in işte bu savıdır. Tabiri caizse, Sezgin 93 yıllık ömrünü, son nefesine kadar bu savı ispat etmeye adanmıştır (Negiz, 2018, s. 26-27, 94).

Sezgin'in, Ritter'den naklettiğine göre, 15. asırda Müslümanlar, o güne kadar yazılan eserlere, bu eserleri yazan üstatların büyüüne ve bunların sözlerinin üstüne söz söylenemeyeceği kanaatine kapılmışlardı. İşte bundan sonra bunları tekrar etmek ve açıklamak üzere şerhler ve haşiyeler dönemi başlamıştır. Ritter'e göre, Müslümanların yeniliklere kapanmalarının sebebi işte bu idi. Bu dönem, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (Negiz, 2018, s. 18). Tam bir yazma kitap aşığı olan Ritter, başta İstanbul kütüphaneleri olmak üzere, Türkiye'deki yazmaları dünyada en iyi bilen kişiydi.

7. RITTER'İN ESERLERİ

7.1. Yazma Eserler Üzerine Araştırmaları

Ritter, uzun çalışmaları sonunda “*Philologika*” adı altında, çeşitli yazma eserleri ayrıntılı biçimde tanıtır ve tahlil ettiği seri halinde on altı makale yazdı; bunlardan XII-XVI. makaleler *Oriens*'de, diğerleri de yönetiminde bulunduğu *Der Islam* dergisinde basıldı (Ateş, 1964, s. 2; Taşcı, 2008, XXXV, 133; Bedevî, 1993, s. 277). Bu çalışmalarda başta Bursa olmak üzere, Ankara, Kayseri, Manisa gibi Anadolu şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan Mevlana, Feridüddin Attar, Sühreverdî vb. kişilere ait birçok önemli eserlerin yüzlerce nüshasının özellikleri tanıtıldı.

“*Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar*”: İstanbul kütüphanelerindeki yazmaların kataloğunu hazırlama girişimi ile ilgili örnek olmak üzere kaleme alınmış bir çalışmadır. Bu katalogun hazırlanmasında asistanı Ahmed Ateş ile talebesi Ali Gençeli kendisine yardım etmişlerdir (Ritter, 1945, 1-93).

“*Autographs in Turkish Libraries*” (Ritter, 1953, I, 63-90): Türkiye kütüphanelerinde bulunan, bizzat müellifinin el yazısı ile yazılmış olan veya önemli müelliflerin tashihleri, notları ve icaze kayıtları gibi el yazılarını ihtiva eden nüshalardan bahseden bu çalışmada bazı müelliflerin el yazılarını gösteren 22 levha vardır. Burada *el-Makâmât* sahibi al-Hariri'den Ömer es-Sühreverdî'ye kadar birçok müellifin el yazıları gösterilmiştir (Ateş, 1964, s. 10). Ritter, bu makalesini yazma serüvenini anlatırken, İstanbul kütüphanelerinde kaç tane el yazması olduğunu belirlemeye karar verdiğini,

bunun için kütüphaneden kütüphaneye yürüdüğünü, kütüphanecilere, kendilerine emanet edilen el yazmaları için tam resmi numaraları vermelerini sağladığını söyler. Akabinde bütün kütüphaneleri bitirdikten sonra kütüphaneciler tarafından verilen rakamları topladığını ve toplam miktarın yaklaşık 24.000 olduğunu ifade eder. Bu, ona göre muazzam bir rakamdır. Doğu'da veya Batı'da hiçbir ülke böyle bir mirası koruyamamış ve bununla övünememiştir. Ona göre İstanbul, dünyadaki ilk Arap, Fars ve Türk el yazmalarının merkezi idi. Ritter'e göre Türkiye'de yaklaşık 200.000 Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmasının bulunduğu söylenebilir. Türk kütüphanelerinin son üç yılda başarılı bir şekilde modernize edilmiş, kart katalogları, fotografik ve paragraflar vb. sağlandığı için takdir edilmesi çok önemlidir. Ritter, 1951 yılında iki buçuk yıl aradan sonra İstanbul'a geldiğinde şaşırdığını ve son yıllarda kütüphanelerin idaresi tarafından yapılan muazzam reform çalışmalarından çok etkilendiğini söyler (Ritter, 1953, I, 65).

“*Litteratur Über die Türkischen Bibliotheken*”: Türk kütüphanelerindeki edebiyata dair olan bu çalışma İstanbul Kütüphaneleri tarih-coğrafya yazmaları kataloglarını ele alır. Müellif bu çalışmada Kültür Bakanlığı katalog komisyonu tarafından yayınlanan katalogların oldukça iyi olduğunu söyler (Ritter, 1960/1961, s. 336).

Ritter'in yazmalarla ilgili burada zikredilmesi gereken diğer bir çalışması da Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 453/1061)'nin *Tahdîdî Nihâyâtî'l-Emâkîn li-Tashîhi Mesâfâtî'l-Mesâkîn* adlı çalışmasını neşridir.(1930) Daha sonra Zeki V. Togan tarafından bunun ilk defa bazı önemli bölümleri yayımlanmıştır. (Birûnî's Picture of the World, Delhi 1940) Çalışma astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih ve dinler tarihi başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli eserler veren, Türk-İslâm ve dünya tarihinin en tanınmış ilim adamlarından biri olan el-Bîrûnî'nin ilk önemli eseridir.416/1025'da yazdığı bu eserinin başında o, yeni bir bilgi dalı bulduğunu ya da geliştirdiğini belirtmektedir. Bu bilim dalı günümüzde jeodezi olarak adlandırılmaktadır. Ancak Bîrûnî bu eserinde enlem-boylam hesaplamaları, şehirlerarası mesafeleri belirleme, kible bulma metotları yanında tarihî, coğrafi, astronomik, jeolojik vb. bilgiler de vermektedir. Eserin dünyadaki tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 3386) bulunmaktadır (Tümer, 1992, VI, 206-215).

7.2. Nizami Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Nizami'nin İslam-Doğu ülkelerinde ilgi gören eserleri, beyitleri anlaşılmasına rağmen oldukça önemli değişiklikler ve nüsha farkları ile

bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Bundan dolayı bunların gerçek tenkitli neşirlerinin hazırlanması gerekmektedir. Azerbaycan ilim adamlarının E. Bertels'in gözetiminde ele alıp, devam ettikleri bu ilmi göreve ilk olarak Ritter işaret etmiştir. Onun bu alanda yaptığı çalışmalardan bazıları şunlardır:

Über die Bildersprache Nizâmîs: 73 sayfalık bu eser (Berlin-Leipzig 1927) İslam edebiyatlarındaki şiir sanatı telakkileri göz önünde bulundurularak genelde İslâm edebiyatındaki şiir sanatı anlayışlarının, özelde Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan Azerbaycan şairi (Genceli Nizâmî) *Nizâmî-i Gencevî* (ö. 611/1214)'nin şiir sanatının ilk edebî tahlilidir. Nizami'nin bütün dünya edebiyatlarındaki konumu dikkate alındığında büyük bir sanatkar olduğu burada ortaya konulmuştur.

Nizami'ye ait olan ve ilmî neşri Hellmut Ritter ve Jan Rypka tarafından hazırlanan diğer bir eser de *Heftpeyker/Haftpaykar* (Behrâm-nâme)'dir: 410 sayfa olan bu eser "Fâilâtün mefâilün fa'lün" vezniyle nazmedilmiş olup 593/1197'de Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan'ın isteğiyle kaleme alınmış ve ona ithaf edilmiştir. Eserde Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un av eğlenceleri, evlilik hayatı ve yedi eşinin kendisine anlattığı hikâyeler konu edilir. Şairin hikâye anlatmadaki ustalığı ve geniş hayal gücü bu mesnevîde âdeti doruğa ulaşır (Kantar, 2007, XXXIII, 183-185). Ritter Haftpaykar neşrinde bir takım ekleme beyitler de tespit etmiştir. Daha sonra Wahid Dastgirdi, meşhur Xamsa basmasında, benzeri beyitler tespit etmiş ise de, vardığı sonuçlar genellikle kesin olmamış ve birçoklarına itiraz edilmiştir. Halbuki Haftpaykar neşrinde bu hususta sırf nüshalara dayanılmak suretiyle pek çok kesin sonuçlara varılmıştır (Ateş, 1964, s. 11).

7.3. Mevlana Üzerine Yaptığı Çalışmalar

İslâm ve Tasavvufun toplumsal önemine değinen Ritter, Mevlana ve Mevlevilik üzerinde de çalışmıştır. Bu konudaki çalışmalarından bazıları şunlardır:

Mevlevî Mesnevisinin Girişi: Bu çalışmada Mesnevî'de kendisine hitap ile söze başlanılan ve ilk on sekiz beytinde tasavvufî bir sembol olarak tasvir edilen "ney"nin mahiyeti ve hangi anlama geldiği tarihî seyri içerisinde değerlendirilmekte ve bu bağlamda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, ney hakkındaki düşüncelerini Ferîdüddin Attâr'dan aldığı tespit edilmektedir. Asıl ney motifinin İslamiyet'te Hz. Ali'ye ve daha önce de eski Yunan devrine kadar yer alan tarihi ve şair Attâr'ın ney ile ilgili beyit ve hikâyelerinin metinleri, Almancaya tercümeleri ile birlikte verilmiştir (Taşcı,

2008, XXXV, 134).

Mevlevi Semaları: Bu çalışma, Mevlevi semaı ve musikisi hakkındadır.

11-17 Aralık Konya'daki Mevlana Kutlaması(Ritter, 1962, XV, 249-270):Bu çalışmada Mevlana'nın ölüm yıldönümünde Konya'da yapılan bir anma töreninin teferruatlı bir şekilde anlatılması olup, 4 levhada toplanmış olan fotoğraflar ile Mevlevi semanının bütün manevi cephesi güzel bir tarzda canlandırılmıştır (Ateş, 1964, s. 12).

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Etrafindakiler(Ritter, 1942, s. 268-281):Bu makalede;Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin hayatı, görüşleri, Mevlevîliğe dair Türkiye kütüphanelerindeki yazma eserler, bunların özellikleri, Mevlana'nın babası Sultan Ulema, Şems-i Tebrizi ve Sultan Veled'in eserlerinin nüshaları tanıtılmaktadır.Bundan dolayı bu makale Mevlana araştırmaları sahasında ilk önemli ürün olduğu gibi, kendinden sonraki bütün ilmi çalışmalar için de esas kabul edilmiştir.

Bu çalışmalardan başka Ritter'in Mevlana hakkında yazdığı bazı ansiklopedi maddeleri de vardır.

7.4. Attâr Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Burada öncelikle Ritter'in İranlı meşhur şair ve mutasavvıf olan Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) ile ilgili çalıştığı eserler hakkında ön bilgi verilecek, daha sonra Ritter'in söz konusu esere katkısına değinilecektir.

7.4.1. İlâhînâme: Attâr'ın 6500 beyitlik İran edebiyatı ve tasavvufi mesnevisidir. Hikâye, bir hükümdarın altı oğluna dünyada en çok arzu edip elde etmek istedikleri şeyleri sorması, onların da sırasıyla cevap vermeleridir. Her biri insanın ihtiraslarından birini temsil eden arzular etrafında gelişen hikâyede baba bunların manasızlığını gösterir. İlâhînâme ilk olarak Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597) tarafından *İbretnümâ* adıyla manzum olarak Anadolu Türkçesi'ne, A. Gölpınarlı tarafından da düz yazı halinde günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir (İstanbul 1947). Seyyid Mîr Kemâlî-yi Hânsârî (Tahran 1316/1937), Hellmut Ritter (İstanbul-Leipzig 1940) ve Fuâd Rûhânî (Tahran 1339/1960) tarafından tenkitli olarak neşredilenbu eser (Şahinoğlu, 1991, IV, 95-98), aynı zamanda Ritter'in eserleri arasında tenkitli olarak neşredilenlerin ilkidir. Eserin Farsça (Tahran 1368) ve Arapçası da vardır.

7.4.2. Muhtâr-nâme: Attâr'ın 5000'i aşkın rubaîsinden seçerek konularına göre elli bölümde tertip ettiği bir rubâiler mecmuasıdır.

Mecmuanın 1-3. bölümü tevhid, na't ve ashabın menâkıbına dairdir; 4-9. bölümlerde önemli tasavvufî mazmunlar üzerinde durulur; 10-29. bölümlerde mânevî ve ahlâkî konular işlenir; 30-49. bölümlerde aşk ve aşkın tecellileriyle sevgilinin vasıfları incelenir; bu arada 44. bölümde "kalenderiyyât"a yer verilir; son bölümde ise şairin şahsî temennisi dile getirilir. (Şahinoğlu, 1991, IV, 95-98). Ritter, Attâr'ın *Muhtârname*'sindeki rubâilerini toplamış, bunun geniş ve ince bir tahlilini yapmış, ayrıca *Pandname*'sinin ve tercümelerinin nüshalarını ihtiva eden *Philologika XVI. Ferîdüddin Attâr IV* (Ritter, 1960-1961, s. 195-239) adlı çalışmayı kaleme almıştır.

7.4.3. Hüsrevnâme: Ritter, Attâr'ın tasavvufî olmayan tek mesnevisi olan *Hüsrevnâme*'ye dair bir makale kaleme almıştır: "*Philologika X. Ferîdüddin Attâr*". (Ritter, 1939, XXV, 154-173). Bu makalede Attâr'ın hayatı, eserlerinin tarihi sırası ve *Gül ü Hüsrev* veya *Gül ü Hürmüz* olarak da isimlendirilen *Hüsrevnâme* adlı eserinin geniş bir özeti ile nüshalarının özellikleri ele alınmıştır.

7.4.4. Philologika XV. Ferîdüddin Attâr II (Ritter, 1958, s. 1-76): Bir nevi bibliyografya kitabıdır. Attâr hakkındaki yeni yayınlar ile *Külliyat*, *Hüsrevnâme*, *İlâhînâme*, *Manîku't-Tayr*, 5740 beyitlik bir mesnevi olup *Cevâbnâme* adıyla da bilinen *Musibetnâme*, Attâr'ın ilk tasavvufî mesnevisi *Esrârname* (*Sırlar Kitabı*) ve büyük sûfilerin hal tercümelerinden bahseden *Tezkiretü'l-Evliyâ* nüshalarının özelliklerini ihtiva eden bir makaledir.

7.4.5. Philologika XV. Ferîdüddin Attâr III (Ritter, 1959, s. 1-88): Bu çalışma Attâr'ın Mesnevilerindeki tasavvufî fikirleri lirik bir tarzda ifade ettiği 10.000 beyitlik Divan'ının geniş bir tahlili ile Divan'a ait müstakil nüshalarının özelliklerini ihtiva eder.

7.4.6. Ruhların Denizi: İran edebiyatı ile ilgili olan bu hacimli kitapta Attâr'ın eserleri esas alınarak İslâm'da insan, kâinat, Allah, dindarlık, tasavvuf ve insanın kâinat ile Allah karşısındaki durumu, İslâmî edebiyatta dünyevî aşk ile ilâhî aşk arasındaki bağlantı, dünyevî aşk vasıtası ile ilâhî aşka nasıl geçildiği son derecede anlayışlı ve ince bir şekilde tahlil edilip anlatılmış, Attâr merkeze alınarak İslâmî edebiyatta aşk konusu etraflı bir şekilde incelenmiştir. Her mesele, esas itibarıyla başlangıçtan itibaren, İslam düşüncesi içinde ele alınmış olduğundan, bu kitap birçok tasavvuf ve kelam meselelerinin gelişmesini takip etmek bakımından çok önemlidir. Attâr'ın sanatkârane bir şekilde anlattığı hikâyeler çok güzel bir tarzda kısaltılmış olduğundan bütün insanlığı ilgilendiren bu meseleler daha kolay anlaşılır

hale getirilmiştir (Ateş, 1964, s. 13). Ritter'in bu çalışmalarının dışında Attâr'a dair yazdığı bazı ansiklopedi maddeleri de vardır.

7.5. Diğer Çalışmaları

Ritter'in burada zikredeceğimiz çalışmaları daha ziyade tenkitli metin neşri ile önemli yazmaları tespit etme şeklinde olmuştur. Burada da öncelikle Ritter'in çalıştığı yazarlar veya eserler hakkında ön bilgi verilecek, daha sonra Ritter'in söz konusu esere katkısına değinilecektir.

Ya'küb b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866): İlk İslâm filozofudur, Arap filozoflarının babası sayılır ve Meşşâî okulunun kurucusudur. el-Kindî'den etkilenen Ritter, Martin Plessner'in de katkısıyla Kindî'nin İstanbul kütüphanelerinde bulunan otuz dört eserini, "*Schriften Ya'qûb Ibn Ishaq al-Kindî's in Stambuler Bibliotheken*" (Ritter, H. ve Plessner, M., 1932, IV, s. 363-372) adlı makalesiyle ilim dünyasına tanıtmıştır. Mesela bunlardan biri olan Kindî'nin "*Risâle fi'l-Hileli Def'i'l-Ahzân*" adlı eseri ilkin Ritter ve Alman şarkiyatçı Richard Rudolf Walzer (1900-1975) tarafından İtalyanca'ya çevrilerek "*Studi su al-Kindî II: Uno Scritto Morale Inedito di al-Kindî*" adıyla yayımlanmıştır. (Kaya, 2007, XXVI, 41-58; Ateş, 1964, s. 12). Çalışmanın çok uzun ve mükemmel bir şekilde kaleme alınmış olan giriş kısmında (s. 1-46) İslam kültürünün Yunan kültürü ile temas ve münasebetlerine dair esaslı bilgiler verilmiş ve Kindî'nin eseri ile Themistius'un *Peri Olypias*'ı arasındaki benzerlikler açıklanmıştır.

"*Studien zur Geschichte der Islamischen Frömmigkeit: I Hasan el-Basrî*" (Ritter, 1933, s. 67-83): Bu çalışma, Hasan-ı Basrî'nin kadere dair *Risâle ilâ 'Abdilmelik b. Mervân fi'l-Kader* adlı eserinin yayımıdır. Süleymaniye kütüphanesinin Köprülü koleksiyonunda muhafaza edilen bu nüshayı Alman müsteşrik Helmut Ritter keşfetmiş ve risalenin nüshalarının karşılaştırmalı bir okumasını yaparak 1933 yılında neşretmiştir. Gönül, Risale'yi İstanbul kütüphanelerinin izbe raflarında bulup gün ışığına kavuşturma onurunun, bu topraklarda yetişmiş bir âlime ait olmasını isterdi. Ama durum maalesef böyle olamamış. Bu onur Alman müsteşrik Helmut Ritter'e aittir. Ritter tarafından Der Islam adlı Almanca dergide yayımlanan bir makalenin sonunda edisyon kritikli olarak neşredilen bu risâle, Ritter'in metni esas alınarak Lütfi Doğan-Yaşar Kutluay tarafından "*Hasan Basrî'nin Kader Hakkında Halîfe Abdülmelik b. Mervan'a Mektubu*" adıyla Türkçe olarak 1954 yılında AÜİFD'de neşredilmiştir (Doğan ve Kutluay, 1954, s. 75-78; İslamoğlu, 2012, s. 64-65). Üzerinden 60 yıla yakın zaman geçmesine rağmen, bir başka tercüme de yapılmamıştır. Daha sonra Mustafa İslamoğlu hem el yazma metnin yeni bir neşrini, hem de yeni bir tercümesini yapmıştır

(İslamoğlu, 2012, s. 11).

Ritter'in bunların dışında Hasan-ı Basrî'ye dair yazdığı bazı ansiklopedi maddeleri de vardır. Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ el-Ensârî, *Meşâriku Envâri'l-Kulûb ve Mefâtihu Esrâri'l-Guyûb*: Ritter tarafından neşredilen bu eser (Beyrut 1959), İslâm tasavvufunda ilâhî aşka dairdir. Çalışma, Eflâtun felsefesinin etkisinde kalan sûfilerin aşk konusundaki sözlerini toplayan güzel bir risâle olarak değerlendirilmiştir (Aykaç, 1994, IX, 61-62).

Makâlâtü'l-İslâmiyyîn Ve'htilâfü'l-Musallîn: Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935)'nin Akaid-Kelam, İslâm Mezhepleri, İslâm Mezheplerinin yorum ve yapısı ile itikadî İslâm mezheplerine dair eserinin tahkikli ve tashihli neşridir. I ve II. cildi, Eş'arî'nin ilk İslam fırkaları hakkındaki eserinin metnini ihtiva eder; III. cilt ise, şahıs adları, fırkalar ve yer adlarının indeksidir. Ancak şahıs adları indeksi, şahıslar hakkında gerekli kısa birer bibliyografyayı ihtiva ettiği gibi, her şahsın hangi meselelerde ne gibi hususi fikirleri bulunduğunu da göstermektedir. Bu sebeple bu indeks başlı başına bir değer taşır. (Ateş, 1964, s. 7). *Maḳālātü'l-İslâmiyyîn*'in neşrini ilk olarak M. Şerefettin Yaltkaya gerçekleştirmeye başlamıştır. Kitabın üçte ikisini içeren bu yayımda kullanılan nüshalarla Ritter yayımında kullanılan nüshalardan bir kısmının aynı olduğu sanılmaktadır. Eserin tamamı Ritter tarafından neşredilmiştir. (İstanbul-Leipzig 1929-1933) M. Muhyiddin Abdülhamîd'in bu baskıyı esas alarak yaptığı neşirler (Kahire 1950-1954, 1969-1970) başarılı görülmemiştir. Ritter bu kitabı Almanya'da (Wiesbaden 1963, 1980)da yayımlamıştır (Onat, 2003, XXVII, 406).

Asrâru'l-Balāgha (Esrârü'l-Belaga): Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdurrahman b. Muhammed Abdülkahir el-Cürcanî (ö. 471/1078)'nin 485 sayfalık eserinin notlar, açıklamalar ve İngilizce uzun bir mukaddime ile tahkikli neşri ve Almanca'ya tercümesidir (İstanbul Üniv. Yay. İstanbul 1954-Wiesbaden 1959). İslam edebiyatında şiir sanatı hakkında çok önemli bir kırılmaya işaret eder ve İslam edebiyatı ile ilgili yazın sanatlarından söz eder. Ofset usulüyle çeşitli baskıları yapılan neşirler içinde Ritter'in çalışmasının büyük bir emek mahsulü olduğunu belirtmek gerekir. Eserin metni, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü Yayınları arasında yer alır. İslami edebiyatta bedi ilmi ve şiir sanatı alanında önemli bir merhaleyi temsil eden Abdülkahir el-Cürcanî'nin bu eserinin neşri ilim dünyası için çok önemli ve faydalı bir çalışmadır. İngilizce yazılmış olan önsözde, Abdülkahir el-Cürcanî'nin hayatı ve eserleri, çok geniş bir şekilde ele alınıp incelenmiş, bu ilmin doğuşu ve gelişmesi izah edildikten sonra, bütün eserin özeti verilmiştir. Eserin geniş ve zengin olan bibliyografyası (s.

468-485) ile şiirler indeksleri bu neşre ayrıca bir değer kazandırmıştır. Söz sanatı ile şiirin mahiyet ve hususiyetleri hakkında Abdülkahir el-Cürcanî'nin ileri sürdüğü düşünceler bugün bile örnek olabilecek bir değerdedir (Ateş, 1964, s. 14).

Fıraku's-Şî'a (İstanbul-Leipzig 1931): Şîî âlimi Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa el-Nevbahtî (ö. 310/922)'nin eserinin tashih ve neşridir. Başlangıçtan on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar ortaya çıkan Şîî gruplarının ele alındığı 115 sayfalık olan eser, Şia fırkaları hakkında en esaslı ve güvenilir kaynaklardan biridir. Eserin Arapça olarak kaleme alınmış olan 30 sahifelik giriş kısmında, müellifin hayatı ve eserleri hakkındaki bütün bilgiler büyük bir titizlikle toplanmıştır. Eserin çeşitli neşirleri yapılmıştır. Ancak ilk neşri (İstanbul 1931) Ritter tarafından gerçekleştirilmiştir (Ateş, 1964, s. 7; Üzüm, 2007, XXXIII, 35-36).

el-Vâfi bi'l-Vefeyât(İstanbul-Leipzig 1929-1931; Dâru'n-Ner Franz Siteiner, Wiesbaden-1962, 1970): Tarihçi, Arap dili ve edebiyatı âlimi, kâtip, edip ve şair Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363)'nin eserinin ilk sekiz cildinin, Ritter'in filolog, Türk Dili ve Edebiyatı araştırmacısı, kitâbiyat uzmanı, eğitimci Kilisli Rifat Bilge (1874-1953) ile birlikte yaptığı tahkikli yayımıdır. Eserin neşrini Alman Şarkiyatçılar Cemiyeti gerçekleştirmiştir (İstanbul 1929-1931). I. cildi Ritter ve Sven Dederling tarafından 1931'de, diğer ciltleri sonraki yıllarda yayımlanmış ve eser otuz ciltte tamamlanmıştır (Wiesbaden 2004). Bir çeşit bibliyografya ansiklopedisi olan bu eser, din, devlet, ilim ve sanat adamlarıyla tasavvuf erbabına dair 14.000 biyografiyi kapsar. Eser bizzat müellifin kendi el yazısı ile olan nüshalarına dayanılarak basılmıştır. Eserin tarih metodolojisiyle ilgili elli beş sayfalık mukaddimesinde es-Safedî hakkında yeterli derecede bilgi verilmiştir (Ateş, 1964, s. 8; Kaya, 2007, XXVI, 41-58). Mukaddime M. Emile Amar tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. Safedî'nin temel kaynağı hocası Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı olmakla birlikte girişte (I, 47-55) birçoğundan faydalandığı 300 kaynaktan söz eder. Kitapta yer alan kişiler alfabetik sıraya göre dizilmiş olmakla birlikte "Muhammed" adını taşıyanlar öne alınmıştır (Durmuş, 2008, XXXV, 447-450).

Picatrix: Bu çalışma, Mesleme b. Ahmed el-Mecrîtî'ye atfedilen *Ğâyetü'l-hakîm* adlı eser olup "Picatrix" adı ile Latinceye çevrilmiştir. Eserin konusu: Sihir, astronomi ve kimyasal birleşimler, yıldız, yıldızlardan çıkarılan hükümler, yıldızların ruhaniyetleri, yıldızların dua ve kurban ile gökten indirilmesi ve tılsım yapılması gibi ilimler ile ilgilidir. 1925'te Hamburg'da Warburg Enstitüsü'nde çalışmakta olan Ritter Alman asıllı

şarkiyatçı Martin Plessner (1900-1973) ile birlikte eserin Arapçadan tercümesine başlamış ve *Gāyetü'l-hakīm ve eḥaḳḳu'n-netīceteyn bi't-taḳdīm* adı ile eserin aslını 1933'te Leipzig'te yayımlamıştır. Picatrix'in, birçok kütüphanede yazması bulunmaktadır (Görgün, 2007, XXXIV, 301-302; Ateş, 1964, s. 8-9; Taşcı, 2008, XXXV, 134).

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857): İlk sûfilerden olup hadis, kelâm ve tefsir âlimidir: *Bed'ü men Enâbe İllallâh Te'âlâ* adlı eseri nefis terbiyesi ve tövbe edenlerin makamları gibi konularla ilgili olup Ritter tarafından neşredilmiştir (Glückstadt 1935).

Sevâniḥu'l-'Uşşâk: İslâm tasavvufu ile ilgilidir. Sufi Ebü'l-Fütuh Şihabüddin Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 520/1126)'nin aşk hakkındaki düşüncelerini ihtiva eden eserinin tahkikli yayımıdır. 196 sayfadır. (İstanbul, Matbaa-i Maarif, 1942; Leipzig 1942) Bu eserin neşri, nüshalarının birbirlerinden farklı olması sebebiyle metin tenkidi bakımından, bazı zorluklar göstermektedir. Neşirde bu güçlükler halledilmiş olduğu gibi, metnin bölümlere ve paragraflara ayrılması gibi hususlarda metin neşri usulleri ustaca tatbik edilmiştir (Ateş, 1964, s. 14).

İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân (kırâ'ât) min Kitâbi'l-Bedî'*: Bu çalışma Gotthelf Bergsträsser (1886-1933) tarafından neşredilmiştir (Kahire 1934). Daha sonra ofset baskıları yapılan bu neşre Ritter Almanca ve Arthur Jeffery de İngilizce birer mukaddime yazmışlardır.

Tilbetü't-tâlib fî Şerhi Lâmiyyeti Ebî Tâlib: Ebû Tâlib'in, doksan dört beyitten meydana gelen "Lâmiyye" kasidesini, Hz. Peygamber'i Kureyşliler'e karşı korumak maksadıyla söylediği kaydedilmektedir. Tamamı İbn Hişâm tarafından *es-Sîre*'ye alınmış olan (I, 272-280) kasideyi Ali Fehmi Câbiç *Tilbetü't-tâlib fî Şerhi Lâmiyyeti Ebî Tâlib* adıyla şerh etmiştir (İstanbul 1327). Bazı beyitlerinin sonradan uydurulduğu belirtilen bu kaside, şairin "*Dâliyye*" adlı bir başka kasidesiyle birlikte Ritter tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir (Fırlı, 1994, X, 237-238). Ritter 1924-1953 yılları arasında Almanca tercümesi ve notlarla beraber üç büyük ciltlik Karagöz Gölge Oyunlarını yayımlamıştır.

8. SONUÇ

Prof. Dr. Fuat Sezgin'i Bilimler Tarihi sahasına yönlendiren, onun akademik anlamda yetişmesine katkı sağlayan ve ömrünün uzun bir dönemini İstanbul'da araştırmalarla geçirmiş olan Alman bilim adamı Prof. Dr. Hellmut Ritter, Batılı anlamda şarkiyat ve doğu dilleri filolojisinin Türkiye'deki kurucusu sayılır. Kendisi Almanya'daki öğrenimi esnasında

Carl Brockelmann (1868-1956), Paul Kahle (1875-1964), Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Enno Littmann (1875-1958) gibi uzmanlardan şarkiyat ve doğu dilleri okudu. Arap Dili ve Edebiyatı alanında Carl Brockelmann ve Theodor Nöldeke kadar yetkindir. Alman oryantalistlerinin en büyüklerinden kabul edilir.

1892 yılında Almanya’da doğan Ritter, 1914-1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı esnasında askerliğini İstanbul ve Irak’ta yaptı. Bu esnada akademik çalışmalarıyla ilgili pek çok malzeme toplama fırsatı buldu. Ticaret hukuku alanında doktora yaptı. Çalışkanlığı, titizliği ve zekası sayesinde akademik kariyer basamaklarını çok hızlı bir şekilde çıktı. 1919’da Hamburg Doğu Dilleri Kürsüsü Profesörü oldu.

Yirmili yaşlarda geldiği İstanbul’da yaklaşık 30 seneye yakın kaldı ve pek çok araştırmalarda bulundu. Orada bulunan yazma eserlerin pek çoğunu inceleme imkanı oldu. İstanbul’da kütüphanelerde bulunan ve Türkçe, Arapça ve Farsça kaleme alınmış olan yazma eserleri en iyi bilen kişinin Ritter olduğunu söylesek mübalağa etmiş olmayız. Kendisi Alman Şarkiyat Enstitüsü’nün İstanbul şubesini kurdu. İstanbul Edebiyat Arap ve Fars Filolojisi’nde dersler verdi.

İkinci Dünya Savaşından sonra Almanya’ya döndü ve 1949-1955 tarihleri arasında, Frankfurt Üniversitesi’nde profesörlük yaptı. Daha sonra tekrar Türkiye’ye geldi ve vefatından bir süre öncesine kadar çalışmalarını orada sürdürdükten sonra 1971’de Frankfurt’ta yaşamını yitirdi.

Güvenilir ilk kaynaklara dayanarak İslami her alanda neşir, tahkik, tercüme, makale, kitap vb. tarzda yazılar kaleme alan Prof. Dr. Hellmut Ritter’in akademik ciddiyeti ve orijinalitesi, çalıştığı her konuda önemli katkıları modern yüzyıldaki saygın şarkiyat çevrelerinde özel bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Başarısında hocalarından aldığı titizlik ve disiplinli çalışma anlayışının yanında uzmanı olduğu alanın kültürel kaynaklarına olan derin bağlılığı ve hayranlığı etkili olmuştur.

Türkiye’de kaldığı esnada daha ziyade Karagöz metinleri üzerinde çalıştı ve onları ustalıkla Almanca’ya tercüme etti. Ayrıca pek çok eserin Süryanice’de Almanca’ya çevirisini yaptı. Eş’arî’nin “Makâlâtü’l-İslâmiyyîn” adlı eseri ile Ferîdüddîn Attar’ın “İlâhînâme” adlı eserinin tahkikini yaptı ve Attar’ın eserini Almancaya çevirdi. “Bibliotheca Islamica” adı altında onlarca yıl yayın yaptı. Çalışmalarının pek çoğunu “Der Islam” ve “Oriens” adlı dergilerde yayınlama fırsatı buldu.

İran edebiyatına özel bir ilgi duyan Ritter Farsça pek çok şiir

yayımladı ve İran şairlerine ait yazmalar kataloğunu hazırladı. İslam tasavvuf tarihiyle ilgili önemli çalışmalar yaptı ve bunları “Philologika” adı altında yayımladı. Mevlana ve Sühreverdî ile ilgili eserler kaleme aldı. Kindî’nin eserleri üzerinde çalışmalar yaptı. Nizami’ye ait olan “Haftpaykar”ın neşrini gerçekleştirdi. Ayrıca yüzlerce yıl kayıp halde olan Hasan El-Basri’ye ait “Kader Risalesi” mektubunu bulup neşretti.

İslam kültür hazinelerinin gün yüzüne çıkarılması bağlamında yaptığı çalışmalar ve hizmetlerinden ve özellikle de Fuat Sezgin gibi bir bilim adamını yetiştirmesinden dolayı İslam dünyası kendisine şükran ve minnet borçludur.

9. KAYNAKLAR

- Ateş, A. (1964). Hellmut Ritter. *Şarkiyat Mecmuası*, V, s. 1-14.
- Aykaç, M.(1994). Debbâğ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX, 61-62, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Bayhan, N.(2013). *Bilimler tarihinde zirve isim Fuat Sezgin*, İstanbul: Yafa Yayınları.
- Bedevî, A. (1993). *Mevsû’atü’l-müsteşrikin*, Beyrut: Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn.
- Brill (1948). Milletler arası şark tetkikleri cemiyeti/International society of oriental research. *Oriens*, c. 1, No. I, Jun. 1, s. 22-27.
- Brill (1951). Milletler arası şark tetkikleri cemiyeti umûmî heyet toplantısı. *Oriens*, c. 4, No. 2, Dec. 31, s. 10-14.
- Brill (1960). Milletlerarası şark tetkikleri cemiyeti idâre heyeti toplantısı zaptı, *Türkiyat Enstitüsü. Oriens*, 22, VI, Vol. 13/14, 1960/1961, s. 1.
- Çetin, N. M. (1991). Ateş, Ahmet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, 55, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Dere, A.(2018). İslâm tarihine medeniyet zâviyesinden bakan bir âlimimizin ardından öz muhâsebemiz. *Basın Hayatı*, Ekim/Kasım/Aralık, sy. 50, s. 41-47.
- Dere, A.(2018). Mehmet Fuat Sezgin Hoca’nın Ankara İlahiyat yılları: Sezgin ve fakültenin müşterek tarihinden bir kesit. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59: 2, s. 221-250.
- Doğan, L. ve Kutluay, Y.(1954). Hasan Basrî’nin kader hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan’a mektubu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4, s. 75-84.
- Durmuş, İ.(2008). Safedî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 447-450, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Ekici, A.(2013). *Tarihî uyanışın mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin, genç hukukçular hukuk okumaları*, (Editör: Muharrem Balcı), İstanbul: Matbaa Basım.
- Ertek, T. A.(1989). Almanya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, 522-524, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Ess, J. V.(2011). Die doktorar beit. Erinnerungen aus der Steinzeit der Orientalistik. *Die Welt des Islams*, 51: 3-4, s. 257-326.

- Ess, J. V.(2013). *Im halbschatten: Der orientalist Hellmut Ritter (1892-1971)*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Fedai, A.(2016). *Irak Cephesi'nde Türk Ordusu'nun iâşe ve ikmal faaliyetleri. Orhan Neçare'nin yayına hazırladığı "Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu" adlı eser içerisinde* Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Fığlalı, E.R. (1994). Ebû Tâlib. *TDV İslâm ansiklopedisi*, X, 237-238, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Görgün, H. M.(2007). (Meir) Plessner. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 301-302, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Hamedân, A. S. (Trs.). *Tabakatu'l-müsteşrikîn*, Kahire.
- Hamidullah, M. (2007). *H. Peygamber'in altı orijinal diplomatik mektubu*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Heyet, (1990). Hellmut Ritter. *Ana Britannica*, XVIII, 418, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2002). Hermönetik, Oryantalizm, Türkoloji. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 5, sy. 20, 2002, s.13-39.
- İslamoğlu, M. (2012). *Hasan el-Basri'nin kader risalesi ve şerhi*, İstanbul: Düşün Yayınları.
- Kanar, M. (2007). Nizâmî-i Gencevî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 183-185, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Karakaş, A. (2018). *Hadis oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kaya, M.(2007). Kindî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 41-58, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Lier, T. (1998). Hellmut Ritter in Istanbul 1926-1949. *Die Welt des Islams*, New Series, c. 38, Issue 3, s. 334 vd. The Early Twentieth Century and Its Impact on Oriental and Turkish Studies, Nov.
- Ma'mer b. Müsennâ, E. U. (1954). *Mecâzu'l-Kur'an*, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Murad, Y. (2004). *Mu'cemu esmâil'-müsreşrikîn*, Beyrut.
- Negiz, M. (2018). *Prof. Dr. Fuat Sezgin, bir âlimin ardından notlar*, y.y.
- Onat, H. (2003). Makâlâtü'l-İslâmiyyîn. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, 406-407, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Ritter, H. (1916). Ein arabisches handbuch der handelswissenschaft. *Der Islam*, c. 7, sy. 1-2, s. 1-91.
- Ritter, H. (1933). Studien zur geschichte der Islamischen frömmigkeit. *Der Islam*, Band XXI, s. 67-83, Berlin und Leipzig.
- Ritter, H. (1939). Philologika X. Ferîdüddin Attâr. *Der Islam*, XXV, 154-173.
- Ritter, H. (1942). Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve etrafındakiler. *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, Cüz: I, s. 268-281.
- Ritter, H. (1945). Ayasofya kütüphanesinde tefsir ilmine ait Arapça yazmalar. *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, c. VII-VIII, Cüz: 2, 1-93.
- Ritter, H. (1953). Autographs in Turkish libraries. *Oriens*, c. 6, No. I, Jun. 30.
- Ritter, H. (1958). Philologika XV. Ferîdüddin Attâr II. *Oriens*, Dec. 31, c. XI, s. 1-

- 76.
- Ritter, H. (1959). Philologika XV. Ferîdüddin Attâr III. *Oriens*, Dec. 31, c. XII, s. 1-88.
- Ritter, H.(1960/1961). Litteratur über die türkischen Bibliotheken. *Oriens*, c. 13/14, s. 336-339.
- Ritter, H. (1960-1961). Philologika XVI. Farîduddîn ‘Attâr IV. *Oriens*, c. XIII-XIV, s. 195-239.
- Ritter, H. (1962). Die Mevlâna feier in Konya vom 11.-17. Dezember 1960. *Oriens*, Dec. 31, c. XV, s. 249-270.
- Ritter, H. & Plessner, M. (1932). Archiv orientální. *Praha*, Prague c. IV, s. 363-372.
- Schimmel, A. (1978). *Şeyhu'l-Mustesrikûne'l-Almân: Hellmut Ritter*, (Selâhaddin el-Müneccid'in neşrettiği“*el-Müstesrikûne'l-Almân*” adlı eser içerisinde), Beyrut,I, 185-189.
- Sezgin, F.(2010). *Tanınmayan büyük çağ*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sezgin, F.(2011). İslam’ın bilimler tarihindeki yaratıcı yerine bir bakış. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*,c. I, sy. 2, s. 89-98.
- Sezgin, F.(2018). *İslam bilimler tarihi üzerine konferanslar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Stauth, G. (2011). Hellmut Ritter and traugott fuchs in Istanbul-orientalism. *Life and Ideas and Life Inexile, Wiener Zeitschriftfürdie Kundedes Morgenlandes*, c. 101, s. 407-421.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, 95-98, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Şenödeyici, Ö. (2018). Mazmun beyanındadır: Klâsik Türk şiirinde mazmun arayışına katkılar. *Journal of Turkish Language and Literature*, Autumn, c. 4, Issue: 4, 1047.
- Şensoy, S. (2007). *Oriens. TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 394-395, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Tank, B. (2018). Bir Ritterimiz olsaydı onlarca Sezginimiz de olacaktı. <https://dogruhaber.com.tr/yazar/dr-bekir-tank/10822-bir-ritterimiz-olsaydi-onlarca-sezginimiz-de-olacakti/05.07.2018>.
- Taşcı, Ö.(2008). Hellmut Ritter. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 133-134, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Taşpınar, İ. (2018). Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin’i anlatıyor: “Bir duvarla karşı karşıya kaldı”. *Yörünge Dergisi*, Söyleşi, 1 Ağustos.
- Turan, N. S.(2013). Alman şarkiyatçılığının İstanbul’daki piri: Hellmut Ritter. *Aylık Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi*, Kasım, sy. 263, s. 59-64.
- Turan, S. (2018). *Fuat Sezgin, bilim tarihi sohbetleri*, (Söyleşi), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tümer, G. (1992). Bîrûnî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, 206-215, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Üzüm, İ. (2007). Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 35-36, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Walzer, R. (1974). Hellmut Ritter. *Oriens*, Vol. XXIII-XXIV, 1-6.